

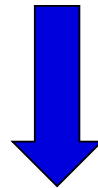
MUNI
ARTS

Pračeská fáze – první spisovné jazyky na našem území

CJDSM001 Stará čeština

Pračeské období

- obvykle kladeno mezi léta cca 1000 – 1150 n. l.,
- období bez souvisle česky psaných pramenů,
- období doložené prameny obsahujícími česká slova nebo české formy (umožňují především výzkum fonologie)

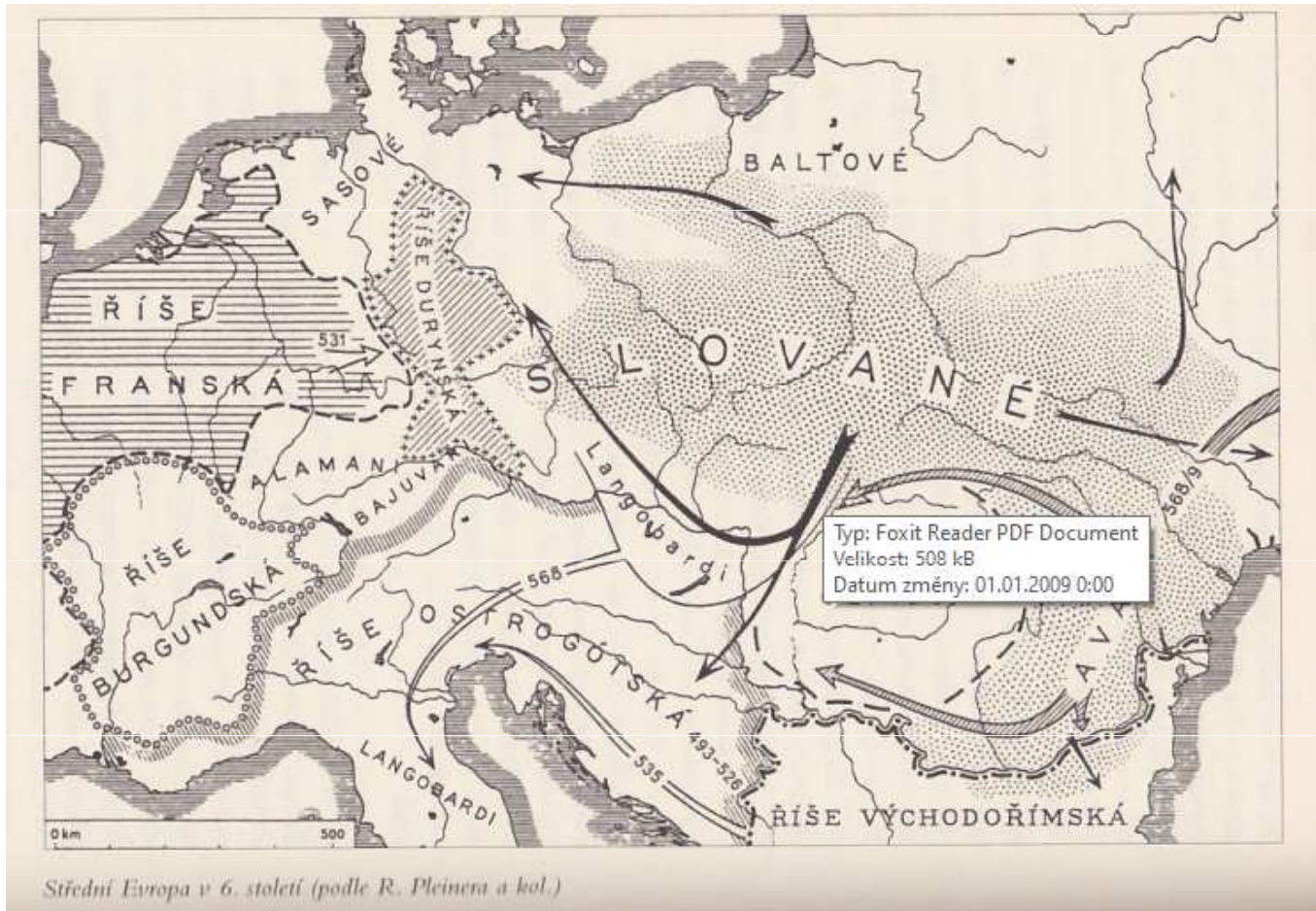
období **proto**historické

- podoba jazyka je výsledkem rekonstrukce.

Předchozí praslovanské období (cca před rokem 1000 n. l.)

- pračeština se vyděluje z pozdní praslovanštiny,
- praslovanština se na našem území začala užívat nejspíše od konce 6. století, tj. od příchodu Praslovanů
- na našem území se zřejmě střetly dvě vlny praslovanské migrace,
 - západoslovanská (ze severu, tj. nynějšího Polska?, z východu, tj. z nynějšího Slovenska?),
 - jihoslovanská (z jihu – přicházející po Dunaji).

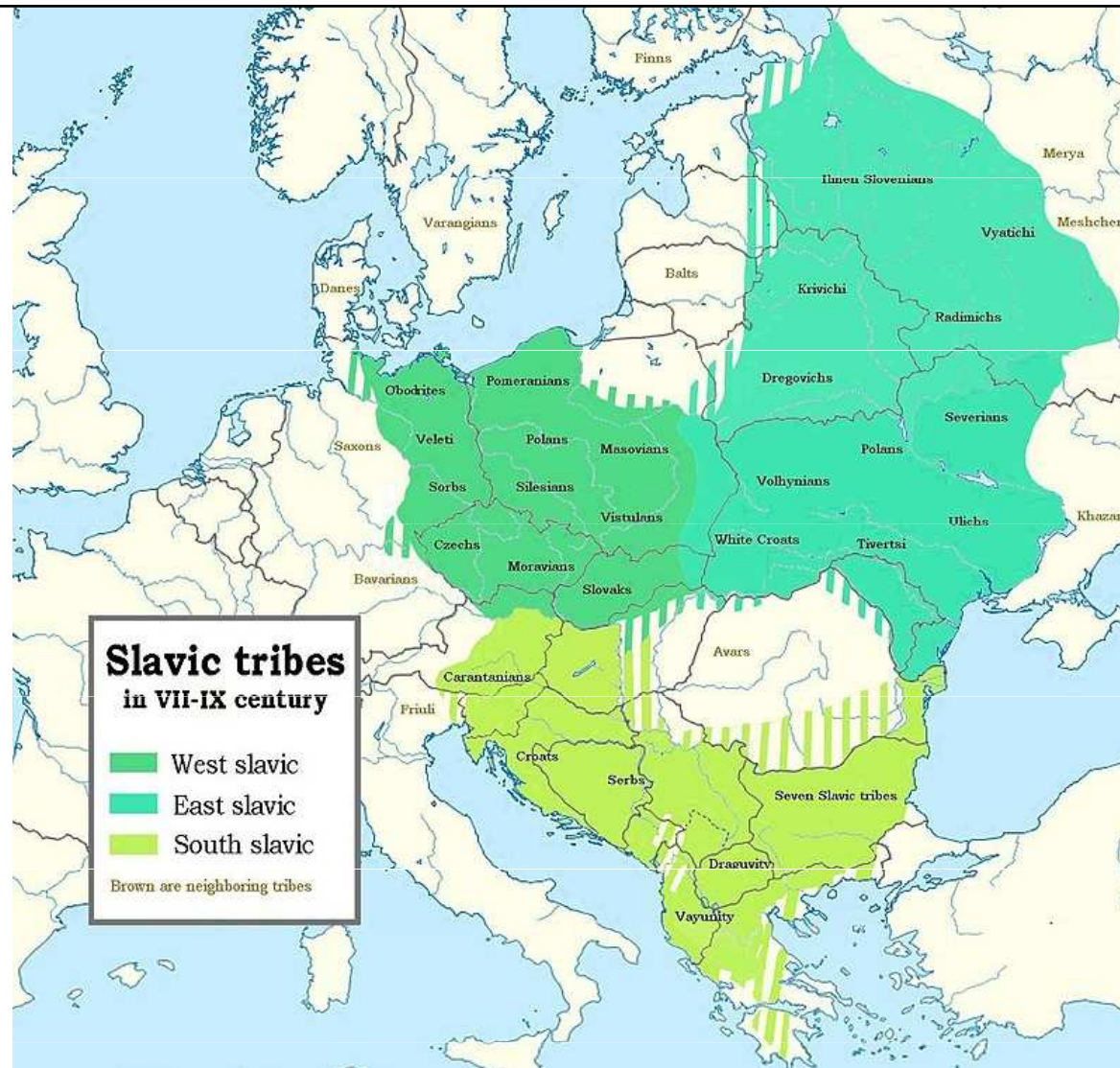
Praslovanská migrace

Bláhová, M., Frolík, J., Profantová, N. *Velké dějiny zemí Koruny české*. 1999.

4 Pračeské období – první spisovné jazyky na našem území

Slovanské kmeny

Slovanské kmeny VII. – IX. stol. – Wikipedie https://en.wikipedia.org/wiki/Slavs#/media/File:Slavic_tribes_in_the_7th_to_9th_century.jpg

5 Pračeské období – první spisovné jazyky na našem území

Praslovanské období do 9. stol.

Mýty, archeologie a minimum pramenných zpráv.

Příchod Čechů – Kosmova kronika (překlad V. V. Tomek)

[...] ta země onoho času ležela nezkušena rádem [...] Do těchto pouští když vstoupil člověk, který to asi, neznámo o kolika duších, hledaje místa příhodná ku příbytkům lidským, hory, doly, pusté, ladné zrakem zpytavým přehlídl, a jak za to mám u hory Řípu mezi dvěma řekama, totiž Ohří a Vltavou, první zarazil sídla, první také založil bydla, a dědky, jež na plecích s sebou přinesl, radostně na zemi postavil. Tehdy starosta, s nímž druží jako s pánem svým šli, mezi jiným takto promluvil k následovníkům svým: „O druhové, kteří jste se mnou těžké práce přes neschůdné lesy zkusili, staňte a dědkům svým libou oběť vzdejte, jichž pomocí zázračnou konečně přišli jste do této vlasti dávno vám osudem předurčené. Toť jest ona, toť jest ona země, kterou že jsem vám často sliboval pamatuji; země, která nikomu nenáleží, zvíře a ptactva plná, sladkým medem a mlékem oplývající, a jak sami spatřujete, ku přebývání co do povětrnosti příjemná. vody odevšad hojné a nad míru rybné. Zde nic vám nebude scházeti, neb nikdo vám nebude překážeti. Když však takováto tak krásná a tak veliká země jest v rukou vašich, pomyslete, jaké by bylo příhodné jméno země.“ Kteříž hned, jako božím vnuknutím vzbuzeni, pravili: A odkud bychom lepší nebo příhodnější jméno našli, než poněvadž ty otče sloveš **Čech** (Boemus), nechať země slove **Čechy** (Boemia).

Příchod Čechů – Dalimilova kronika

V **sirbském** jazyku jest země,
jiežto **Charváty** jest jmě.

V tej zemi bieše lech,
jemužto jmě bieše **Čech**.

[...]

I vybra se se vším z země,
jiež diechu Charváti jmě,
i bra se lesem do lesa,
dědky své na plecí nesa.

A když dlúho lesem jide,
k velikému hvozdu dojde.

[...]

I vecě Čech k svému sboru:
„Pójdem pod tuto horu,

dětem a skotu odpočinem
a snad se tu s túhú minem.“

Zajtra u prvěj zóřě

by Čech sám sedmý na tej hóřě,
s niež všicku zemi ohléda,

a dále jim jíti neda

řka: „Máme zemi po svéj vóli,

budú nám zde plni stoli,

zvěři, ptákóv, ryb, včel dosti,

ot nepřátel dosti tvrdosti.“

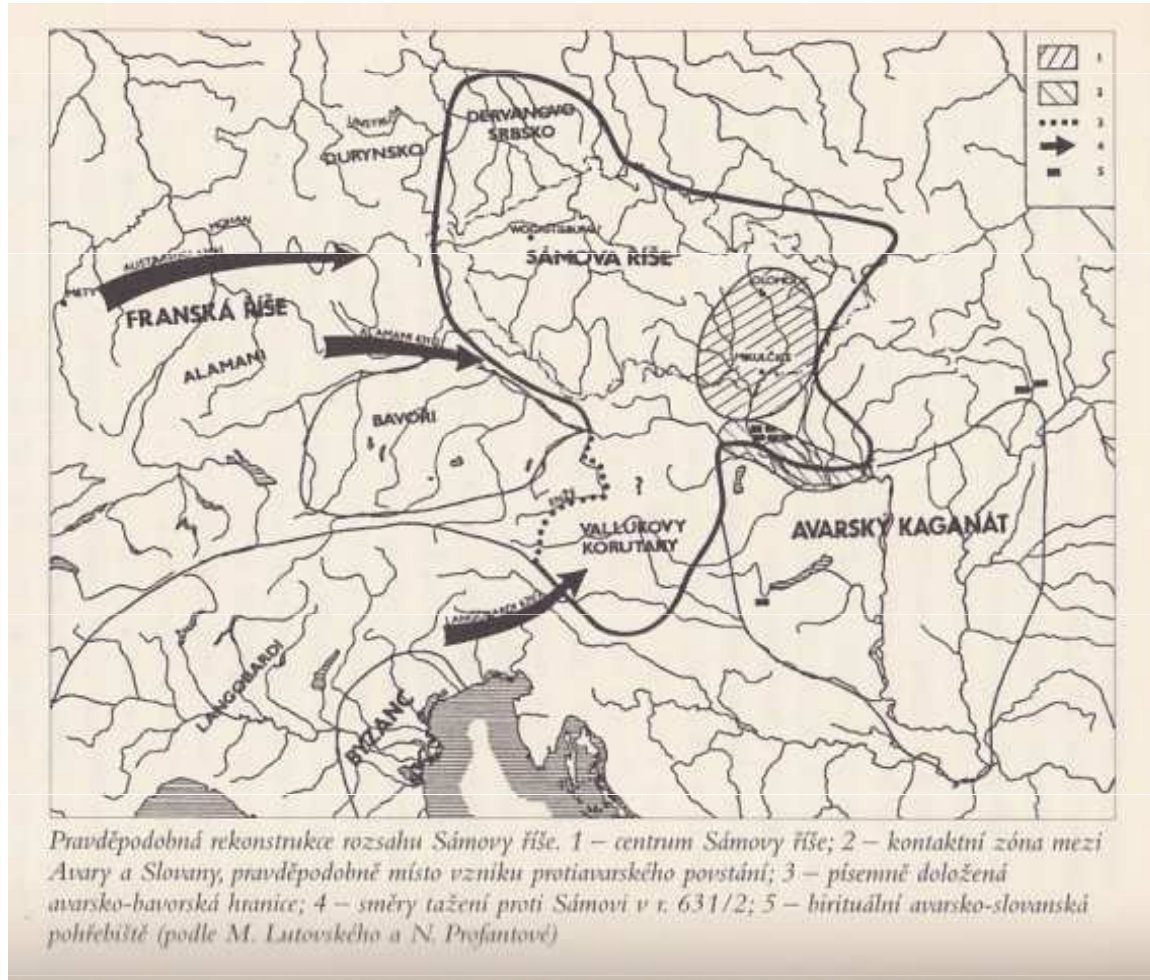
[...]

Ale že s té hóry na zemi zřěchu,
proto tej hóřě Říp vzděchu.

Mýtická knížata – Kosmova kronika

- praotec Čech
- Krok
- Kazi, Teta, Libuše + Přemysl Oráč
- Nezamysl
- Mnáta
- Vojen
- Vnislav
- Křesomysl
- Neklan
- Hostivít

Praslovanské období do 9. stol. – Sámova říše?

Bláhová, M., Frolík, J., Profantová, N. *Velké dějiny zemí Koruny české*. 1999.

10 Pračeské období – první spisovné jazyky na našem území

Praslovanské období – cca 800–1000 n. l.

- na našem území několik kmenů hovořící západním dialektem praslovanštiny,
- jejich počet a rozsah předmětem diskuze,

nepochybná existence

- Češi,
- Moravané,
- Holasicové (severní Morava – Opavsko),

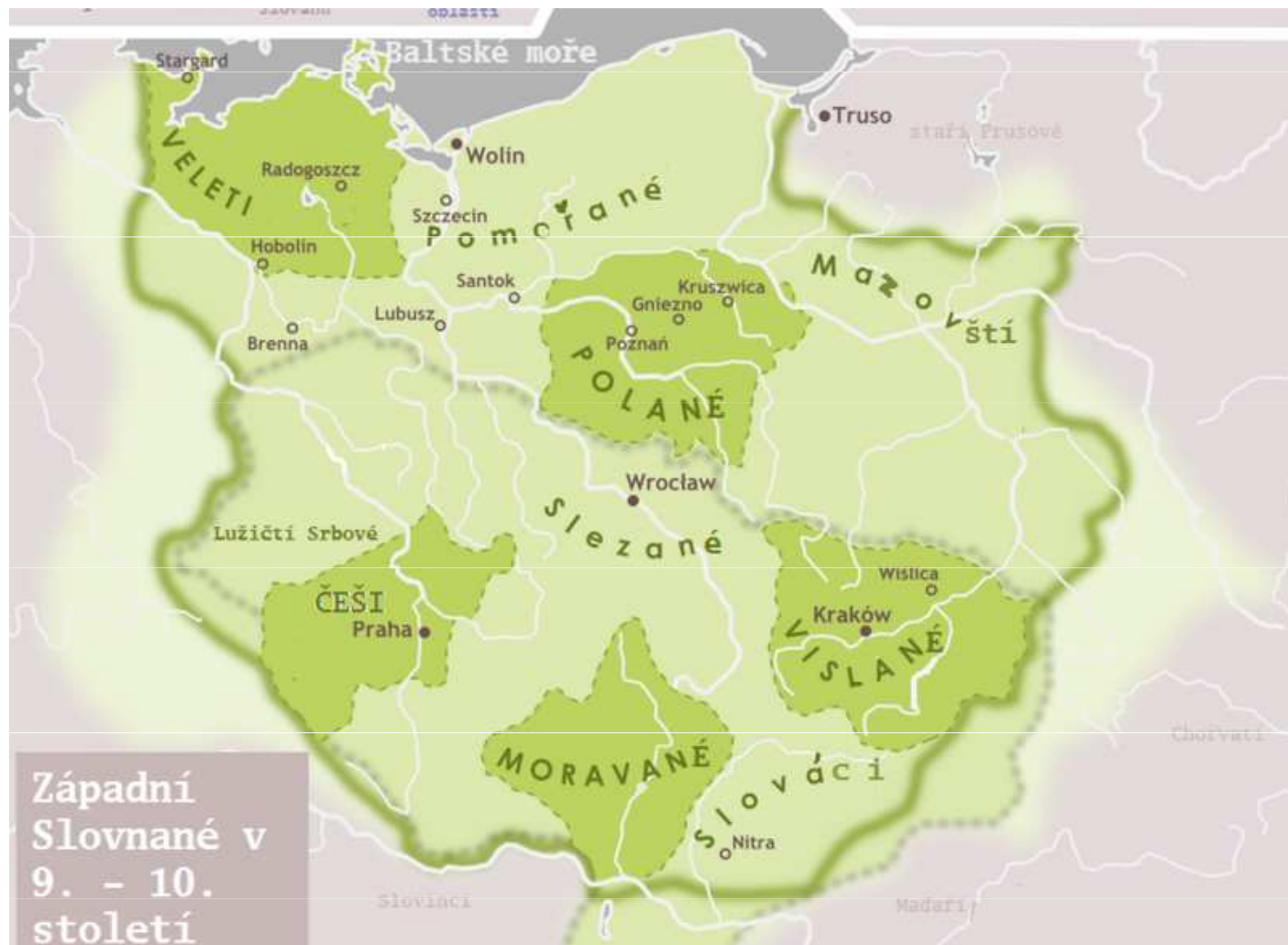
velmi pravděpodobná existence

- (bílí) Charváti (východní Čechy),

sporná existence

- Doudlebové, Lemuzi, Pšovane apod.

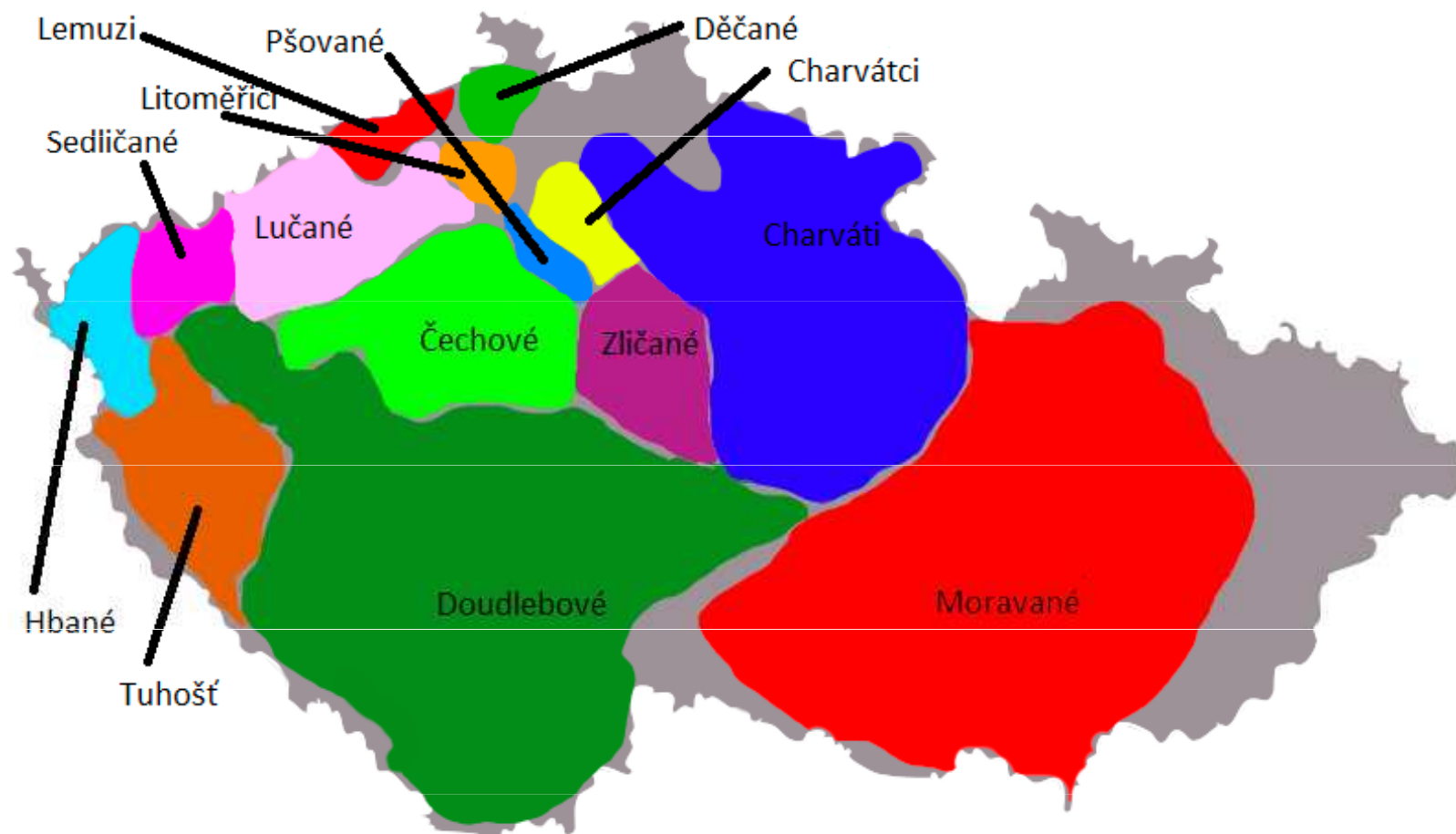
Západoslovanské kmeny

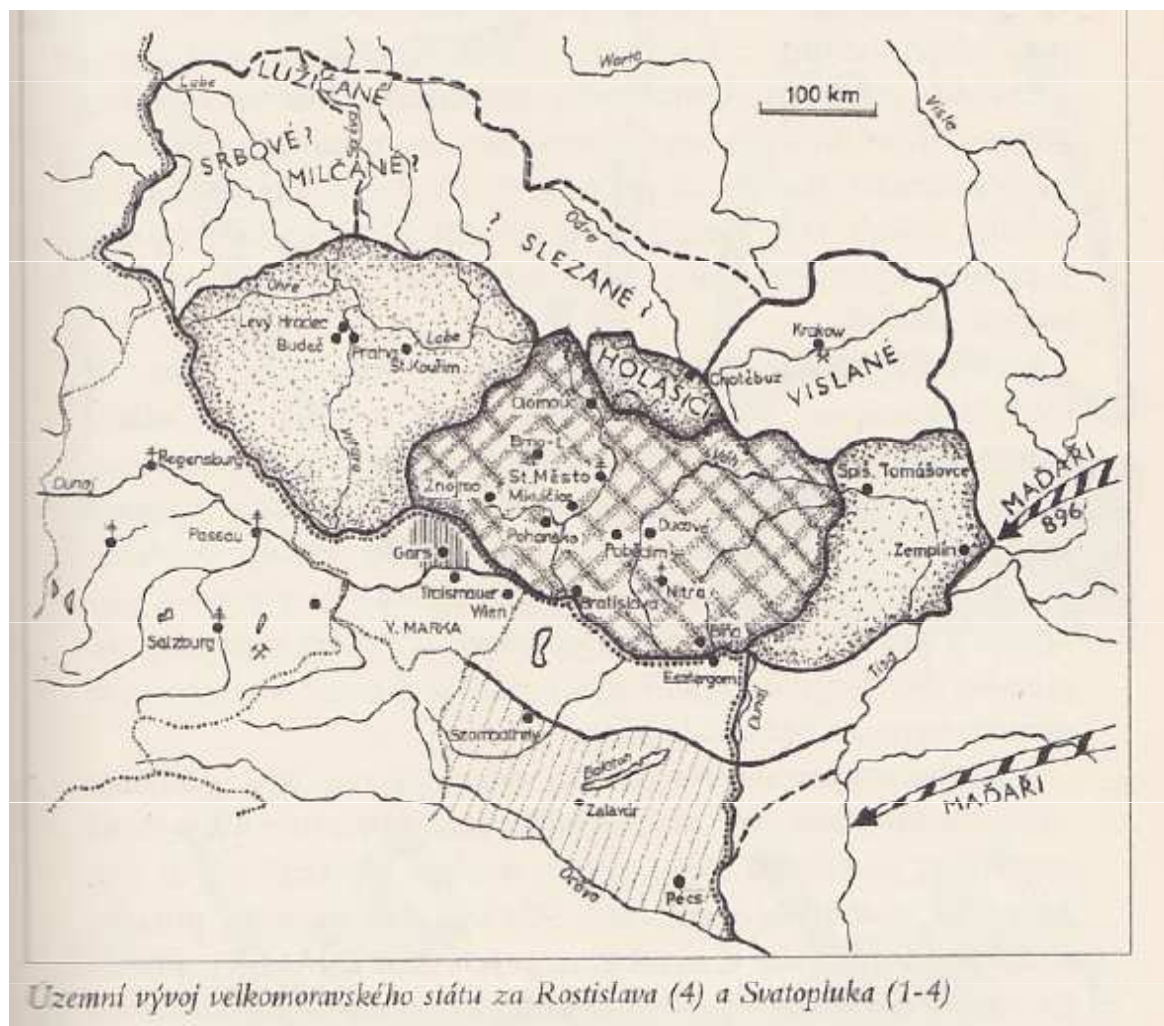
Západní Slované – Wikipedie https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Z%C3%A1padn%C3%AD_Slovan%C3%A9_9.-10._st.png

12 Pračeské období – první spisovné jazyky na našem území

Mýtické české kmeny

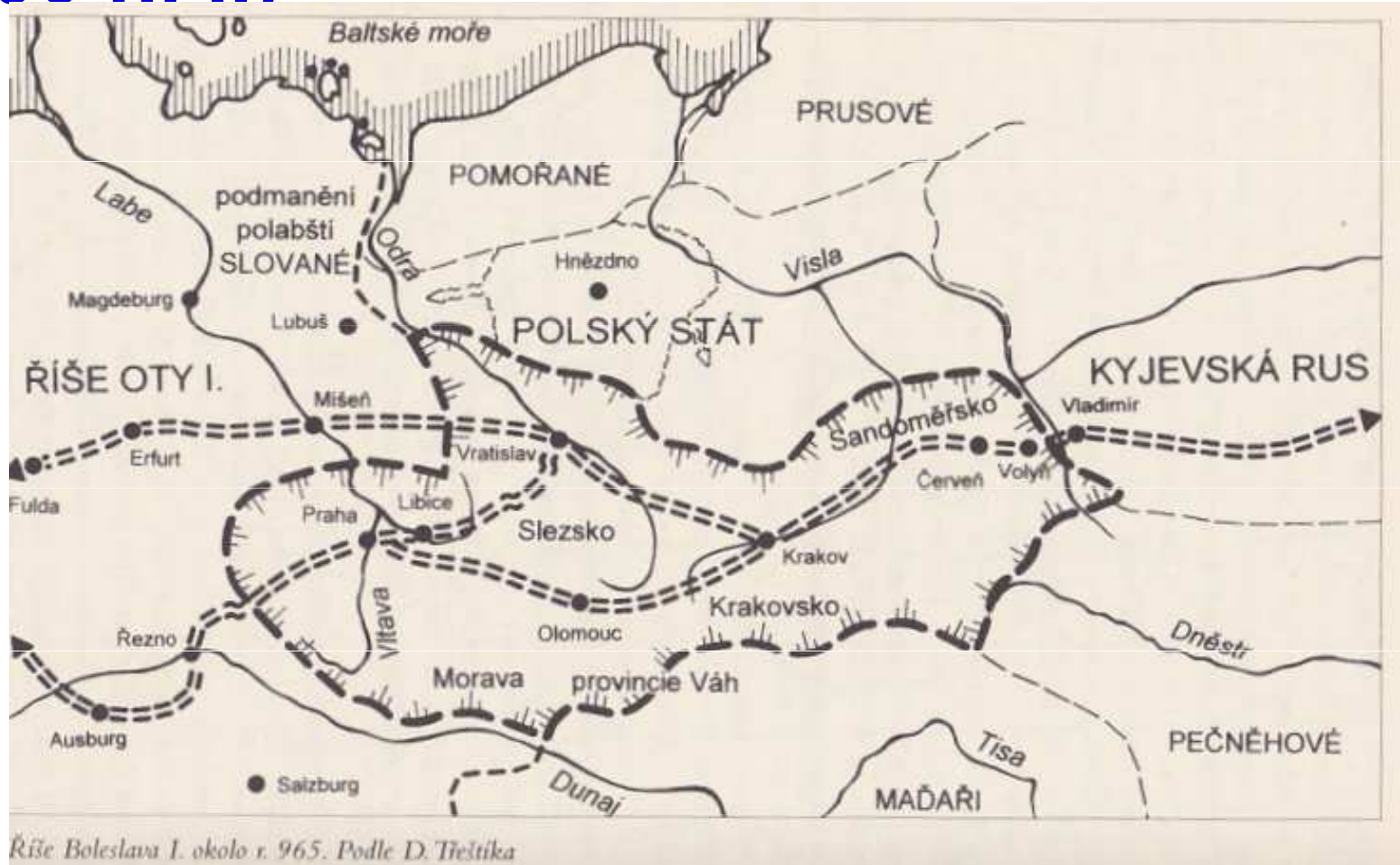
Praslovanské období – Velká Morava (cca .800–900 n. l.)

Bláhová, M., Frolík, J., Profantová, N. *Velké dějiny zemí Koruny české*. 1999.

14 Pračeské období – první spisovné jazyky na našem území

Praslovanské období – přemyslovské Čechy (cca 900–1000 n. l.)

Bláhová, M., Frolík, J., Profantová, N. *Velké dějiny zemí Koruny české*. 1999.

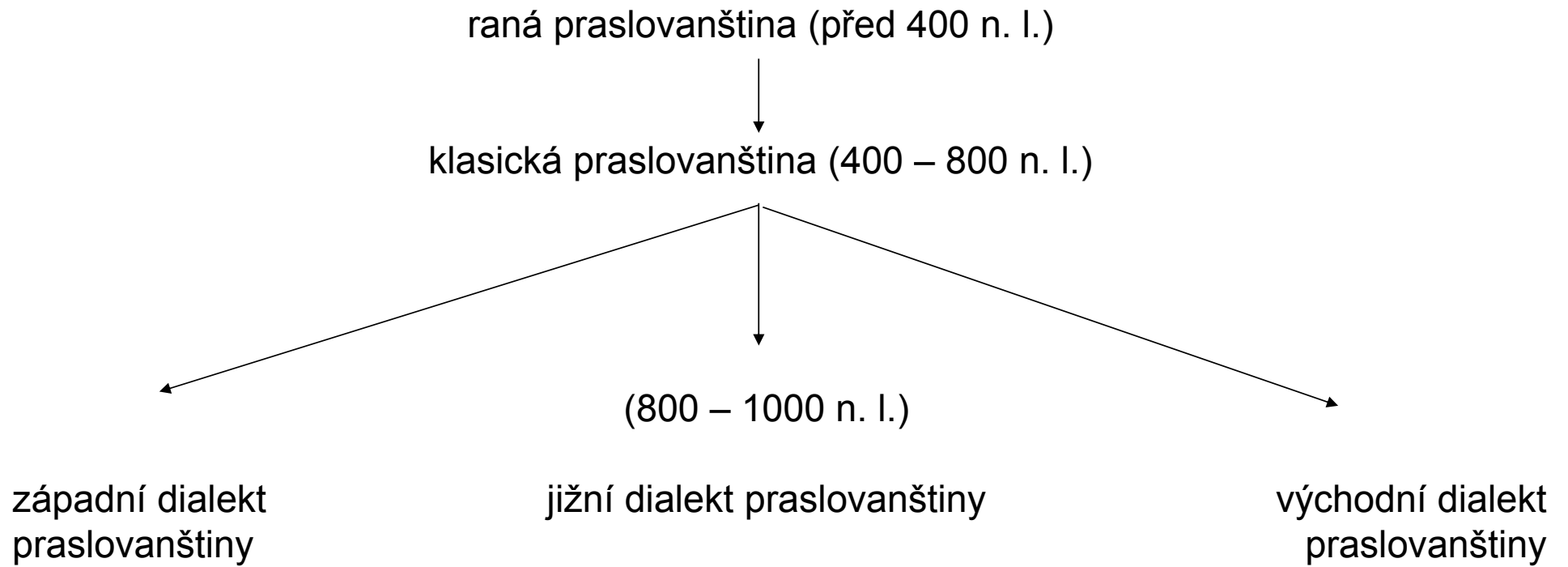
15 Pračeské období – první spisovné jazyky na našem území

První zmínky

V cizojazyčných pramenech od konce 8. do 10. stol. se objevují první označení praslovanských kmenů žijících na našem území (etnonyma) nebo označení země, kde žijí Slované:

- Slované (*Sclavos*, země *Bohemia*) – začátek 9. stol., hned poté také Bohemové (*Bohemani*, *Boemi*, později také *regna Sclavorum Behemensium*),
- Moravané (až 822 *Marvanarorum*), později *Marehani*, *Marharii*, *Sclavos Margenses* / *Marahenses*),
- teprve od 11. stol. první doklady toponyma *Čechy*,
- etnonymum *Češi* se objevuje až ve 14. stol.

Jazyk na našem území před 1000 – dialekt praslovanštiny

Praslovanské období – Velká Morava + počátky přemyslovského státu

Západní dialekt pozdní praslovanštiny

- jen mluvený jazyk,
- západní dialekt praslovanštiny užíván od počátku 9. stol. v misijní a pastorační praxi, tzv. *lingua quarta* (praslovanština obsahovala základy křesťanské terminologie, a to vzniklé zčásti úpravou domácí slovní zásoby, zčásti přejímkami z lidové latiny, řečtiny a němčiny),
 - adaptované praslovanské lexémy: **bogъ*, **grěšiti*, **swętyi*, **wěra*,
 - **crьky/cirьky*, **křížь*, **mbša*, **oltařь*, **porъ*, **postъ*,
 - **węnocě*.

Praslovanské období – Velká Morava + počátky přemyslovského státu

Psané jazyky na našem území:

- latina (řečtina?),
 - staroslověnština (nejdřív na území Velké Moravy, později přemyslovských Čech) – ovlivněna domácím kulturním dialektem západní praslovanštiny).
- latina a staroslověnština (+ němčina) posléze ovlivnily západní dialekt praslovanštiny.

Pračeština

– vydělila se ze západního dialektu praslovanštiny na základě tří změn:

– kontrakce

** dobrajego > * dobrého, * dobrujemu > * dobrému*

– zánik a vokalizace jeru

** dьнь > * den, * dьнь > dne*

– denazalizace

** dušę > dušã, * dušŕ > dušu*

Pračeština – jazykové charakteristiky

Fonologický systém

- rozvinutá korelace měkkosti jak ve vokalickém, tak konsonantickém systému,
- *dž* > *ž* (10. stol.), pračeská depalatalizace.

Morfologický systém

1 Deklinace

- jmenná deklinace se řídila kmenovým principem,
- adjektiva skloňována jak podle jmenné, tak složené deklinace,
- složená deklinace se v důsledku kontrakce definitivně osamostatnila.

Pračeština – jazykové charakteristiky

Morfologický systém

2 Konjugace

- v důsledku kontrakce vznik 5. slovesné třídy **děla~~j~~e* > *dělá*, **sáďa~~j~~e* > **sáďá* (> *sáďe*),
- bohatý systém minulých časů: *aurist sigmatický*, *aurist asigmatický*, *imperfektum*, *perfektum*, *plusquamperfektum*,
- patrně nevyhraněná forma futura a pasiva.

Pračeština – jazykové charakteristiky

Slovotvorba

- rozvinutý systém tvoření substantiv (činitelská, konatelské, jména, prostředků činnosti, výsledků činnosti, jmen míst, nositelů vlastností, dějových jmen, jmen vlastností, jmen okolností atd.),
- tvoření kompozicí izolováno na některé vyhraněné oblasti (zejména vlastní jména, terminologie): substantiva (**Väceslav*, **devät'sil*), adjektiva (**čirnooký*), číslovky (**dvanadesäte*) a slovesa (**blagosloviti*),
- tvoření adjektiv málo diferencováno,
- rozvíjí se tvoření sloves pomoci sufixace a prefixace.

Pračeština – jazykové charakteristiky

Syntax (jen výsledek rekonstrukce)

- záporový genitiv (**neměl dětí*),
- větší množství neslovesných vět,
- přechodníky větší množství funkcí a blíže verbu finitu,
- modalita možnosti a nutnosti vyjadřována pomocí vazby *býti* s infinitivem, popř. dativem (*mněť jest s tohoto světa sníti*), modální slovesa málo rozvinuta (*chotěti, moci, jmieti*),
- spojovací prostředky tvoří málo rozvinutou skupinu, ve které figurují částice (*nali, ano*) a relativa (*ježe, když, jedyž*).

Pračeština – slovní zásoba

Navazuje na praslovanské dědictví.

Rozšiřuje se s rozvojem společnosti: významové posuny, derivační morfologie, přejímky. Lze demonstrovat na rozvoji náboženské slovní zásoby:

- slova domácího původu s posunutými významy (*bóh, duch, nebe, *svätý*),
- přejímky z latiny / románských jazyků (dialektů lidové latiny z oblasti Podunají a Dalmácie):
**kříž, biskup, mše, sobota, kmotra,*
- přejímky z němčiny (přejaté do němčiny z latiny): *almužna, mnich, *oltár, *vānocä (> vánoce), papež,*
- **prejímky ze staroslověnštiny:** **blagosloviti, *modliti sä, prvenec, *přěsnica, spas, žizň.*

Pračeština – jazyková situace

- pračeština jen mluveným jazykem,
- do roku 1097 (zrušení slovanského ritu v Sázavském klášteře) lze předpokládat užití těchto psaných jazyků:
 - latina,
 - staroslověnština.

Pračeština – nářeční rozdíly???

- české dialekty jsou mladšího data,
- zejména lze počítat s jistými rozdíly Čechy × Morava, ale je pro to minimum důkazů,
- lze předpokládat drobné rozdíly lexikální a fonologické – řídká hustota osídlení (do cca 300 metrů nad mořem),
- nicméně vzniku nářečních rozdílů bránila poměrně silná migrace obyvatel, jak svědčí toponyma („zajatecké“ osady).

Pračeština – osady zajatců a přesídlenců (11. stol.?)

Obr. 245. Mapa Čech s místními jmény dokládajícími přesídlování obyvatelstva v raném středověku. Podle J. Slámy

Staroslověnština – otázka kontinuity

Existují památky, které jsou důkazem existence staroslověnštiny na Velké Moravě a v přemyslovských Čechách:

- staroslověnské památky spjaté s moravským prostředím – *Kyjevské listy*, panonské legendy, *Proglas*, překlad bible, **Zakonъ sudnyi ľudьmъ*, **Zapovedi svętyichъ otъcъ* atd.,
- staroslověnské památky spjaté s českým prostředím – *Kyjevské listy*, *Pražské hlaholské zlomky*, *Hospodine, pomiluj ny*, *1. a 2. staroslověnská legenda o svatém Václavovi*, *Besědy sv. Řehoře*, *Remešský evangeliář*, *Levínský nápis*, *Glosy Paterovy a Jagičovy* atd.

Staroslověnština – otázka kontinuity

Nezodpovězenou otázkou je, jestli je možné, že mezi staroslověnštinou velkomoravské redakce a české redakce existuje nepřerušené vývojové kontinuum:

- scházejí jasné důkazy o přetrvávající tradici staroslověnského písemnictví na Moravě v 10. stol.
- scházejí jasné důkazy o nepřetržité existenci staroslověnského písemnictví v přemyslovských Čechách v 10. stol., prameny jen obsahují fragmentární informace:
 - Bořivojův křest,
 - nejstarší svatováclavské legendy obsahují informace o tom, že Václav uměl číst latinské a slovanské písmo,
 - sv. Vojtěch,
 - ve 30. letech 11. stol. založen Sázavský klášter.

Pračeština – prameny

Prameny, které nemají povahu souvislých českých textů

- vlivy nedoložené vývojové fáze češtiny v cizím jazyce (**bohemismy**),
- doklady českých slov (vět) v cizojazyčných textech (**glosy + přípisky**),
- archaické dialekty,
- toponyma (místní jména).

Bohemismy ve stsl. textech

Strukturní české prvky obsažené ve stsl. textech:

- **tj/kt* > *ć*, z **dj* > (*d*)*ž*, **skj/stj* > *šč* (taktéž moravismy),
- koncovka **-ѣмь* v instr. sg. *o*-kmenů (taktéž moravismus),
- gen. *мѣне* namísto jihoslovanského *mene* (taktéž moravismus),
- střídnice *š* za psl. **ch* při tzv. 2. a 3. palatalizaci velár (taktéž moravismus),
- souhlásková skupina **dl* (taktéž moravismus),
- absence *l*-epentetického (taktéž moravismus),
- denazalizace nosovek – **o* > *u*, **ę* > *a* (*ä*),
- vokalizace jerů v *e*.

Bohemika I

Česká slova (věty) užitá jako součást cizojazyčných textů. Objevují se především tehdy, nemá-li daný cizí jazyk patřičný ekvivalent.

- Zejména jde o texty latinské, zčásti i řecké, německé, hebrejské, anglosaské, židovské, arabské aj.
- Jde o prvky zakomponované do cizojazyčného textu jako citáty anebo jako prostředky, pro které není v daném jazyce patřičný ekvivalent. Často zapisovány mluvčími, kteří neovládali češtinu. Typickými jazykovými prostředky vynořujícími se v bohemikách jsou:
 - antroponyma,
 - toponyma,
 - právní termíny.

Bohemika II

Úplně nejstarší moravika (paleoslovenica) jsou zřejmě:

- jméno Moravanů poprvé zmíněno 822 mezi účastníky říšského sněmu,
- záznamy Svatoplukova jména a jeho ženy (?) v *Cividalském evangeliu*.

Starobylá bohemika (protoslavica) týkající se Čech

- latinské franské kroniky a letopisy *Letopisy alamanské, fuldské, bertinské, xantenské, Letopisy království Franků, Kroniky tzv. Fredegara, Gumpoldova Legenda od sv. Václavovi,*
- arabský spis kupce Ibráhíma ibn Jákúba o jeho cestě střední Evropu: *Fraga (Praga), Bovimy (Bohemia), Boreslav (Boleslav), peňze (peníze).*

Bohemika III

Bohemika lze hledat i ve specifických pramenech, např. v mincích:

- nejstarší doložené jsou denáry Boleslava I. (*BOLEZLAVDVX*).

Esbírky. Národní muzeum.

dostupné na

<https://www.esbirky.cz/>

[predmet/152150?searchParams=](https://www.esbirky.cz/predmet/152150?searchParams=)

Glosy I

Cizojazyčný text vložený do jiného textu jako jeho překlad nebo komentář:

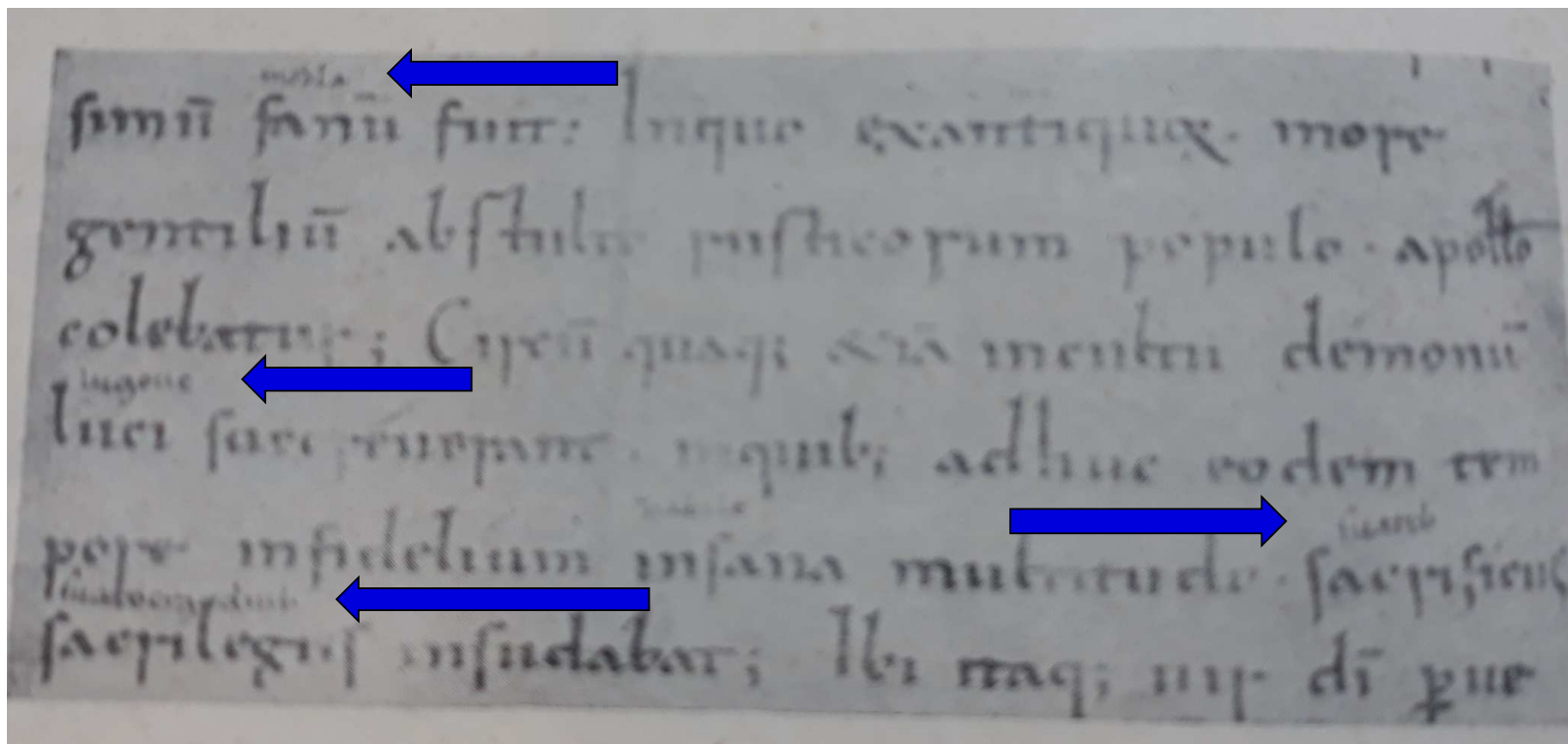
- mezi řádky (interlineární)
- na okraji (marginální).

V tomto období jen paleoslovenské glosy (české se objevují až ve 13. stol.):

Glosy II

- **Glosy Jagičovy** (Vídeňské) – 122 míst v lat. evangeliích Matoušově a Markově, převažují glosy stsl., na některých místech však české, např. č. <metase ze> *metáše šä* ‘iactabatur’, <ozuditi znate> *osúditi znáte* ‘diiudicare nostis’,
- **Glosy svatořehořské** (Glosy Paterovy / Glosy pražské) – cca 180 slov v rukopise lat. *Dialogů* Řehoře Velikého, mnohem více ovlivněno češtinou, např. č. <obogacen> ‘praeditus’, <castego pita> *častého piťá* ‘assiduae potacionis’,
- **přípisek v nejstarším latinském rukopisu břevnovského kláštera z 10. století**
<strahotelnu tacu> ,Strachotě Inú tacií‘, *Strachota = Metoděj*.

Glosy svatořehořské

Flašhans, V. *Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy* 1. 1901.

Hospodine, pomiluj ny

- zřejmě z konce 10. stol., máme zprávy o její existenci z pramenů (z r. 1249),
- staroslověnská skladba pozdě bohemizovaná × česká skladba s paleoslovenismy?
- české znění doloženo až ze 2. pol. 14. stol.

Hospodine, pomiluj ny!
Jezukriste, pomiluj ny!
Ty spase všeho mira,
spasiž ny i uslyšiž,
hospodine, hlasy naše!
Daj nám všem, hospodine,
žízn a mír v zemi!
Kreš! Kreš! Kreš!

Paleoslovenismy – *pomiluj* ‚smiluj se‘, *spas* ‚spasitel‘, *žízn* ‚úroda‘, *mir* ‚svět‘.